

**Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Кафедра теорії та історії світової літератури**

**Серія «Бібліотека кафедри теорії та історії світової
літератури НН ІФЖ ЖДУ ім. І. Франка»**

**ЖИТОМИР
«ПОЛІССЯ»
2014**

*Моим родителям –
Антонине Георгиевне и
Федору Борисовичу
Бондаренко*

Галина Бондаренко

***ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ПРОСПЕКЦІЇ:
КОМПАРАТИВІСТСЬКА ГЕНОЛОГІЯ***

ЖИТОМИР
«ПОЛІССЯ»
2014

УДК 82.09 – 1/-9
ББК 83:83.3
Б 81

*Надруковано за ухвалою Вченої ради
Житомирського державного університету ім. І. Франка
(протокол № 10 від 27 травня 2011 року)*

Рецензенти:

Петро Васильович Білоус,
доктор філологічних наук, професор.

Володимир Олегович Єршов,
доктор філологічних наук, професор.

Луїза Костянтинівна Оляндер,
доктор філологічних наук, професор.

Г. Ф. Бондаренко. Літературознавчі перспекції: компаративістська генологія. – Житомир : Вид-во «Полісся», 2014. – 240 с. Серія «Бібліотека кафедри теорії та історії світової літератури НН ІФЖ ЖДУ ім. І. Франка».

ISBN 978-966-655-726-4

Автор збірки досліджує основні тенденції та закономірності розвитку світової літератури в їх історичному русі від XVIII ст. до сучасності. Це завдання реалізується через висвітлення проблематики художніх творів, спостереження над виникненням, розвитком та взаємодією провідних жанрів, пануючих літературних стилів, системи художніх принципів та засобів організації та функціонування тексту в синхронії та діахронії. Дослідник аналізує твори Вольтера, А. Адамовича, Л. Андреева, В. Астаф'єва, М. Булгакова, Г. Веллса, В. Катаєва, Т. Манна, Дж. Д. Селінджера, С. Смірнова, Г. Філдінга, К. Чапека з позицій компаративістської генології, перспективних шляхів поступу методології сучасного літературознавства.

Книга призначена спеціалістам-літературознавцям, вчителям-словесникам, аспірантам, студентам-філологам, всім, хто цікавиться проблемами сучасного літературознавства.

ISBN 978-966-655-726-4

© Г. Бондаренко

З М І С Т

Інтелектуалізм у літературі

Притча як видова категорія	9
Філософська повість-притча: досвід Вольтера	14
Своєрідність жанрової природи повісті Вольтера «Кандід, або Оптимізм»	20
Притчева матриця в оповіданнях Леоніда Андрєєва про революцію	29
Структура художнього світу в новелі Томаса Манна «Смерть у Венеції»	35
Слов'янські типи в новелістиці Томаса Манна	44
Особенности жанровой природы повести Виктора Астафьева «Печальный детектив»	50

Надбання романного жанру

Прояви авторської свідомості у вступних есе роману Генрі Філдінга «Історія Тома Джонса, знайди»	65
«Великий сміливець сучасності». «Війна світів» Герберта Джорджа Веллса як роман-пересторога	76
«Вболіваючи за людину і людство». Жанрова природа роману Карела Чапека «Війна з саламандрами»	85
«Над прірвою у житті» Дж. Д. Селінджера як лірико-психологічна повість	90
«Брестская крепость» С. С. Смирнова: к проблеме документализма	99
Про деякі особливості поетики «мовістських» творів Валентина Катаєва	108
Реінтерпретація документу: «Книги народної пам'яті» Алєся Адамовича	115

Нова драма: «друга хвиля»

Драматургічні експерименти Леоніда Андрєєва	127
Між епікою та драмою: досвід М. О. Булгакова (на матеріалі роману «Життя пана де Мольєра» та п'єси «Кабала святош»)	136
Ремарка у художньому світі Михайла Булгакова	144
Концептуальність хронотопа в романі Михайла Булгакова «Белая гвардия» и пьесе «Дни Турбиных»	154

Поетичні перспективи

Анна Ахматова – російська Сапфо	173
Людина і світ в поезіях К. І. Галчинського	187
Концептуальна поезія: витоки і розвиток	196

Есеїстика

«Друг вечный...» (Ф. М. Достоевский)	207
Сестра моя – жизнь (Б. Л. Пастернак)	210
«Рукописи не горят...» (М. А. Булгаков)	218
Новый Аввакум (А. И. Солженицын)	226
«Мне повезло во всех отношениях...» (И. А. Бродский)	233

Інтелектуалізм у літературі

Частина перша

*Щоб бути письменником, треба мати дрібкі уяви,
здатність переходити межі, ламати схеми лінійного
знання. Але ось чого не можна робити, – це не можна
вбивати дитину, що живе в нас.*

Пауло Коельо

ПРИТЧА ЯК ВИДОВА КАТЕГОРІЯ

Двадцяте століття в літературі ознаменувалося своєрідним притчевим вибухом. Оповідання-притчі Л. Андрєєва («У темну далечину», «Пітьма», «Іуда Іскаріот»), новели Ф. Кафки («Перевтілення», «Залізничні пасажири»), п'єси-притчі Б. Брехта («Круглоголові та гостроголові», «Добра людина із Сезуана»), роман-притча Г. Маркеса («Сто років самотності») та А. Кіма («Батько – ліс»), роман-міф Д. Апдайка («Кентавр»), казка-притча А. де Сент-Екзюпері («Маленький принц»), притча-аполог Р. Баха («Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон»), казка-антиутопія Дж. Оруелла («Скотний двір»), притчі-есе Х. Л. Борхеса, повісті й романи Ч. Айтматова та ін., – все це не стільки перелік творів, основою яких є притча в її різноманітних жанрових модифікаціях, скільки означення знакових, наріжних етапів, які так або інакше створюють певну метасистему на ймення метасистема притчевих жанрів.

Невипадково, що різні дослідники зосереджують увагу на вивченні складових такої метасистеми: А. Близнюк говорить про існування притчево-алегоричного напрямку в епічній драмі [4], О. Колодій вивчає притчу в українській драмі 70 – 80-х років ХХ ст. [7], а Ю. Веремчук досліджує генезу й поетику драми-притчі в світовій драматургії [5]. Проте саме поступове накопичення фундаментальних знань щодо означеної проблеми і висуває на перший план ряд теоретичних проблем, які вимагають осмислення родової підпорядкованості і, як результат, видової належності притчі та її принципових засад.

Як літературно-мистецьке явище притча зароджується навіть не в біблійні, а в добіблійні часи. Вже «серед народу ізраїлевого значний успіх мав своєрідний літературний жанр, що називався „мідраш”. То був рід притчі, розповідь із мораллю, від якої вимагався не стільки точний переказ якихось подій, скільки з'ясування глибокої, вічної істини» [6, с. 7]. Деякі дослідники першими притчами вважають історії Старого Заповіту: «першою притчею можна назвати розповідь Іофама Сіхемлянам про дерева, які хотіли обрати собі царя» [3, с. 579–580]. Наступний етап – притчі Ісуса Христа, яких нараховують 31, починаючи з притчі про Сіача і закінчуючи притчею «Про доброго пастиря». Серед біблійних

Соломонових книг, крім Екклезіасту, Пісні пісень і Премудростей, дослідники окремо виділяють Соломонові притчі. Вони також складаються з 31 розділу. Але при спільності жанрових ознак: алегоризм, умовність, повчальність, двоскладова композиція, – тут чітко простежується і різниця: Соломонові притчі мають більш прикладний, життєвий характер. Вони нібито є дороговказом для людини в домашньому й суспільному побуті. А от притчі Христові мають більш узагальнений, філософський характер: крім морально-етичного змісту, в них присутній одночасно і теологічний зміст; вони спонукають людину до роздумів: «через чуттєве, земне осмислюється надчуттєве, небесне» [3, с. 579].

Динаміка художнього пізнання світу, розширення загальнолюдських естетичних масштабів визначили еволюцію притчі, розширення жанрових модифікацій, популярність або забуття в певні проміжки часу. Жанрову спіраль притчі схематично можна окреслити таким чином: алегорично-повчальне оповідання; середньовічні збірки притч («Учительна книга клірика» Петра Альфонсі (XII ст.), «Римські діяння» (XII – XIV ст.); народження драм-містерій, літургійної та напівлітургійної драми, мораліте (XI – XIII ст.); становлення та функціонування сатирико-дидактичних зерцал Ренесансу («Корабель дурнів» Себастьяна Брандта, «Похвальне слово глупоті» Еразма Роттердамського); виникнення байок періоду Реформації (М. Лютер, Е. Альбер); поява філософських драм Педро Кальдерона (XVII ст.).

Показово, що в цей період притча виходить далеко за межі «чистої» епічності й сягає видових кордонів драми, що вже вимагало вирішення питань про видову належність притчі за нових часів. Особливо загострилася зазначена проблема в XIX – XX ст. Поява філософського роману Ф. Ніцше «Так говорив Заратустра», драматургічні досліді Б. Шоу, Ф. Дюрренматта, театральні відкриття Б. Брехта, художні пошуки Л. М. Андрєєва – ці та багато інших художніх творів, притчевих за своєю суттю, і поставили на порядок денний питання про видову еволюцію притчі. Характерно, що, коли Л. М. Андрєєв написав свою знамениту п'єсу «Життя людини» (1906), то його критикували як реалісти, так і символісти, а сам художник визначався такими жанровими дефініціями, як «нове», «незвичне», «лише зі смітинками колишньої форми» [1, с. 390].

Зазначимо, що традиційне членування літератури на три роди (епос, лірику, драму) вже давно не задовольняє літературознавців-

теоретиків, оскільки не відповідає сутності літературних процесів, які склалися в мистецтві слова на кінець ХХ ст. От чому Л. І. Тимофєєв відокремлював ще один рід – ліро-епічний [8]. О. С. Чирков пішов ще далі. Він вважає, що, крім трьох канонічних літературних родів, існують ще три проміжні: ліро-епос, ліро-драма, епіко-драма [9]. Ці проміжні роди відбивають тяжіння літератури до неосинкретизму і мають свої видові жанрові різновиди.

Існуючі історико-літературні факти свідчать про те, що в межах епіко-драми на кінець ХХ ст. саме притча посідає чільне місце і має розгалужену жанрову систему: п'єса-притча, драма-притча, філософська драма-алегорія, казка-притча, новела-притча, роман-притча тощо. В такому контексті можна говорити про певну видову еволюцію притчі від «чистого» епосу до дифузної за своєю природою епіко-драми. Адже саме в такому жанровому розмаїтті притчі реалізується одна з особливостей епіко-драми: цій родовій категорії притаманна драматизація епосу (наприклад, драма-притча, п'єса-притча) і епізація драми.

Саме в цій родовій категорії зберігаються й розвиваються класично орієнтовані оповідні форми (казка-притча, новела-притча), оскільки саме епіко-драма в силу її проміжного статусу об'єднує нововідкриття, які пов'язані з притчею і відбивають жанрові новації, що відбуваються як у межах епосу, так і в межах драми, але при збереженні притчевої домінантності. Таке проміжне, між епосом і драмою, положення притчі зумовлює наявність домінантних рис, які визначають собою видову належність згаданих вище жанрів. Це, насамперед, притчевість.

І хоча дефініція «притчевість» невід'ємна від жанру притчі, але часто її трактування невинуватено розширюються. На наш погляд, не можна погодитися з твердженням, що «про притчевість можемо говорити кожного разу, коли зміст твору постає ширшим від того конкретного одиничного тлумачення, що впливає з його безпосереднього сюжету» [5, с. 179].

У такому тлумаченні незрозумілою є різниця між притчевістю, узагальненням, алегоризмом. У Дж. Свіфта, наприклад, ми не знайдемо елементів притчовості, але тлумачення його творів пов'язане з «появою смислових нашарувань на поверхні твору» [5, с. 179].

Ми розуміємо під притчевістю алегоричне зображення життя, яке дає можливість багатоваріантного потрактування змісту твору, але з безумовним збереженням універсальності висновків, які

витікають із модельованої картини буття, змодельованої ситуації. Показовою в такому сенсі є п'єса Л. М. Андрєєва «Життя людини». От чому інтелектуалізація прози, моделювання, свідомо інтертекстуальність виражають себе і як співвіднесення євангельської притчі з сюжетом («Чочара» А. Моравія), і як ототожнення сюжету з притчею, міфом («Кентавр» Д. Апдайк), і як притчевий синтез («Сто років самотності» Г. Маркеса), і як казка-притча («Маленький принц» А. де Сент-Екзюпері), казка-антиутопія («Скотний двір» Дж. Оруелла) тощо.

Можна сперечатися щодо художньої цінності дуже популярного сьогодні бразильського письменника Пауло Коельо, але саме в його романах, особливо в «Алхіміку» (1988), викристалізовані ознаки притчі, прикмети видової категорії, що передбачають такі домінуючі риси: біблійне іноказання, притчевий підтекст, наявність алюзій, розвинену асоціативність, моралізаторство й певний дидактизм.

Пояснюючи свої естетичні уподобання, П. Коельо стверджує: «Щоб бути письменником, треба мати дрібки уяви, здатність переходити межі, ламати схеми лінійного знання. Але ось чого не можна робити, – це не можна вбивати дитину, що живе в нас» [2, с. 15]; і далі: «Простота – найвища краса».

Дитячий погляд на світ, простота, ясність та риторичність інтонаційно-мовної організації, а також «особлива мова, абетка, яку вигадуєш, щоб спілкуватися з Душею світу, або Універсумом, або Богом» [2, с. 31]. Твір як текст у П. Коельо обов'язково передбачає притчевий підтекст.

Біблійний епіграф із метою створення асоціативних опозицій, нове міфотворення, свідоме моделювання, наявність хронотопу як одвічного шляху збагачують сучасну притчеву традицію. Чи не про це пророко говорили самі митці, порівнюючи хід віків із притчею (Б. Пастернак), усвідомлюючи, що «те, що відбулося одного разу в часі, безупинно повторюється у вічності» (Х. Л. Борхес). Адже саме притча, за визнанням П. Коельо, «вміє відрізнити швидкоплинне від остаточного».

1. Андреев Л. Неизданные письма / Вступ. статья, публикация и комментарий В. И. Беззубова // Ученые записки Тартуского государственного университета. – 1962. – Вып. 119. – С. 375–387.
2. Ариас Х. Пауло Коэльо: исповедь паломника. – К.-М.-СПб : София. – 2003. – 284 с.
3. Библейская энциклопедия. – М. : ТЕРРА, 1991. – 902 с.
4. Близнюк А. С. Притчево-аллегоричний напрям в епічній драмі. Поетика. Жанри: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 – Теорія літератури. – К., 1995. – 24 с.
5. Веремчук Ю. В. Притчевість та асоціативність у поезиї п'єси-притчі // Вісник Житомирського педагогічного університету. – 2004. – № 15. – С. 179–188.
6. Даниель-Ропс. Общее введение в Священное Писание // Библия. – Брюссель : Жизнь с Богом, 1973. – С. 5–19.
7. Колодій О. І. Притча і притчевість в українській прозі 70-х років ХХ ст.: автореф. дис., ... канд. філол. наук : 10.01.06 – Теорія літератури. – К., 2000. – 24 с.
8. Тимофеев Л. И. Основы теории литературы. – М. : Просвещение, 1976. – 548 с.
9. Чирков А. С. Эпическая драма (проблемы теории и поэтики). – К. : Высшая школа, 1988. – 160 с.

